

Jan Makarewicz

Rola kultury akademickiej w kształtowaniu liryki powstania listopadowego

Powstanie listopadowe (1830–1831) pozostawiło obfitość utworów lirycznych dokumentujących emocje, postawy, oczekiwania i sympatie polityczne twórców i odbiorców oraz kolejne etapy działań wojennych. Dzięki zniesieniu cenzury w Królestwie Polskim nastąpiło niespotykane dotychczas w kulturze polskiej ożywienie literackie: powstawały periodyki poświęcone wyłącznie poezji powstańczej, a także nowe czasopisma, w których okolicznościowe i chwilowe wiersze funkcjonowały na równi z innymi gatunkami publicystycznymi. Liryka krążyła w drukach ulotnych i odpisach rękopiśmiennych; ponadto kształtowały się nowe formy publicznych, patriotycznych demonstracji, których integralną część stanowiły deklamacje i śpiewy utworów okolicznościowych.

Wielu poetów powstania listopadowego było w momencie jego wybuchu ludźmi młodymi: mieli lat 18 (Hieronim Kajsiwicz), 21 (Konstanty Gaszyński, Dominik Magnuszewski, Juliusz Słowacki), 23 (Wincenty Pol), 25 (Stefan Garczyński), 26 (Rajnold Suchodolski). Następstwa nocy listopadowej zaktywizowały ponadto twórców o dekadę starszych, którzy na początku lat 20. XIX wieku, w niespokojnych okolicznościach politycznych, parali się niezależną działalnością literacką, naukową i wydawniczą, jak Bruno Kiciński, oraz spiskową, jak Seweryn Goszczyński. W roku 1830 niektórzy z wymienionych byli studentami uniwersytetu, inni – jego absolwentami lub wykładowcami, pozostali – aktywnymi literatami, urzędnikami, członkami sprzysiężeń.

Tych twórców łączy podobne doświadczenie społecznego i intelektualnego dojrzewania w szczególnej atmosferze kulturalnej i intelektualnej kształtowanej przez edukację na poziomie szkoły średniej i uniwersytetu, salony arystokratyczne, czasopisma literackie oraz związki młodzieżowe o charakterze samokształceniowym, niepodległościowym lub spiskowym. Czynnikiem spajającym te instytucje jest kultura akademicka. Została ona zdefiniowana jako konkretne wytwory, treści, wartości, światopoglądy, zasoby symboli i środków językowych oraz wzorce zachowań ujawniające się i przekazywane w środowisku akademickim i studenckim, to znaczy wśród studentów, profesorów, intelektualistów oraz pozostałych uczestników przekazu kulturowego o charakterze akademickim lub sztubackim. Kultura akademicka wyraża się w rozmaitych sprzecznościach, które stanowią jej wartość samą w sobie. Spośród nich można wymienić następujące: autorytet – pogarda, elitaryzm – egalitaryzm, indywidualizm – wspólnota, internacjonalizm – narodowość, współdziałanie – konflikt,

jawność – tajność, podległość rygorowi – nieposłuszeństwo, zachowawczość – radykalizm, powaga – zabawa, religijność – bluźnierstwo, dobry smak – sowizdrzalstwo.

Przedpowstaniowa kultura akademicka kształtowała się zatem z jednej strony w instytucjach o wysokim poziomie intelektualnym: Liceum Wołyńskim, Uniwersytecie Wileńskim i zależnym od niego liceum, Liceum Warszawskim oraz Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, który stanowił *novum* na mapie intelektualnej stolicy. Wokół tych placówek kwitło życie naukowe, literackie i salonowe – były to przestrzenie spotkań i wspólnych doświadczeń profesorów i najbardziej uzdolnionych studentów. Z drugiej strony młodzież samodzielnie kształtowała swoją kulturę (nierzadko w opozycji do oficjalnych wzorców), która wyrażała się w ubiorze, gestach, słownictwie, zwyczajach, celebracjach, stosunku do historii oraz bieżącej polityki. Wiele spośród tych form manifestowania studenckiej autonomii ma średniowieczny rodowód i wykazuje cechy wspólne z karnawalem i kulturą jarmarczną. W przedpowstaniowej kulturze akademickiej i liryce powstania listopadowego można odnaleźć ślady tych tradycji. Niniejsza rozprawa proponuje nowe spojrzenie na poezję powstania listopadowego – odczytanie jej przez pryzmat kultury akademickiej, która w dużym stopniu ukształtowała światopogląd poetów.

Wstęp do dysertacji zawiera przegląd dotychczasowego stanu badań nad poezją powstania listopadowego oraz wskazuje na metodologię kulturowego badania literatury jako podstawowy punkt odniesienia dla jej nowego odczytania. Przywołane w tym celu zostały koncepcje Raymonda Williama, Clifforda Geertza i Pierre’a Bourdieu oraz kluczowe pojęcia z prac Johana Huizingi i Michaiła Bachtina – pojęcie zabawy jako źródła kultury oraz pojęcie karnawalizacji.

W pierwszym rozdziale („Pojęcie kultury akademickiej. Przegląd stanowisk, próby rozróżnień”) zaprezentowano różne możliwości zdefiniowania kultury akademickiej (w oparciu o metodologie antropologii kulturowej, socjologii, etnologii, nauk o wychowaniu i nauk o zarządzaniu) jako źródła i kontekstu umożliwiającego nowe odczytanie liryki powstania listopadowego.

Drugi rozdział („Polska kultura akademicka w latach 1795–1831 w kontekście europejskim”) przedstawia polską kulturę akademicką w latach 1795–1831 na tle tradycji związków studenckich (nacji i burszenszaftu) oraz sytuacji politycznej w Europie po kongresie wiedeńskim (1815). Następnie prezentuje podstawowe instytucje polskiej kultury akademickiej (szkoły, uniwersytety, salony literackie, czasopisma i związki młodzieżowe). Cechy różnicujące i upodabniające do siebie te instytucje zostały wykorzystane do skonstruowania

definicji dwóch dopełniających się modeli kultury akademickiej – prasowo-salonowego oraz związkowo-spiskowego.

Trzeci rozdział („Poeci powstania listopadowego wobec kultury akademickiej”) ukazuje sylwetki poetów powstania listopadowego w świetle ich związków z kulturą akademicką. Nie są to ich pełne biografie – ograniczono się do wyeksponowania roli ich obecności w rozmaitych instytucjach kultury akademickiej w kształtowaniu liryki powstańczej. Przedstawiono zarówno znanych i płodnych autorów (rękopis Franciszka Kowalskiego *Poezje i pieśni polskie narodowe* zawiera 150 utworów), jak i efemerycznych, nieznanych lub zapomnianych twórców zaledwie jednego lub kilku możliwych do zidentyfikowania utworów.

Czwarty rozdział („Specyfika liryki powstania listopadowego na tle jej związków z tradycją akademicką”) przedstawia najpierw niemieckie i polskie tradycje literackie kształtujące lirykę insurekcyjną – zaliczają się do niej dramaty *Faust* i *Zbójcy*, patriotyczna liryka stanisławowska i porozbiorowa, twórczość barda niemieckich akademików – Theodora Körnera, osjanizm oraz *Oda do młodości* i *Konrad Wallenrod* Adama Mickiewicza. Następnie zaprezentowano problemy typologii i chronologii powstańczej liryki, wybrane cechy gatunkowe (na przykładzie pieśni, piosenki, hymnu, kantaty, ody i sonetu) oraz jej swoiste właściwości wywodzące się z niemieckiej i polskiej kultury akademickiej, takie jak na przykład aktualność, addytywność (możliwość dodawania nowych treści w oparciu o istniejący szablon wersyfikacyjny lub treściowy), piosenkowość, muzyczność oraz bliskie związki z operą.

W ostatnim, piątym rozdziale („Reprezentatywne tematy, motywy i symbole”) zostały poddane analizie motyw braterstwa, czyli więzi z żywymi i umarłymi, motyw namiętności i miłości do kobiety oraz ojczyzny, poetycka konkretyzacja toastu, inicjacji i przysięgi, wizerunek Boga, stosunek do religii i sakralny wymiar zemsty wyrażający się w parodiowaniu liturgii chrześcijańskiej, symbole akademickiej i narodowej wolności (wśród nich potop, strój narodowy i wąsy, słupy Chrobrego, krzew wolności i orły) oraz wizerunek upadłego autorytetu na przykładzie Józefa Chłopickiego. Te właśnie tematy, motywy i symbole wywodzą się z kultury akademickiej lub zostały przez nią zapośredniczone. Mają one swoje źródło w studenckich lekturach, doświadczeniach indywidualnych oraz praktykach samodzielnie organizowanego życia społecznego (toastach, komersach, inicjacjach).

Rola kultury akademickiej w kształtowaniu liryki powstania listopadowego uwidacznia się najwyraźniej w konceptualizacji idei wolności, będącej przede wszystkim nieskrępowanym manifestowaniem młodzieńczego stylu życia, poczucia humoru, rewolucyjnych poglądów, skłonności do figli. Enklawy akademickich swobód – jakimi były na przykład celebacje

3 Maja, burszowskie komersy, niedozwolony, dawny polski ubiór zamiast uniwersyteckiego uniformu – przeobrażały się w przestrzeń wolności głoszoną w liryce powstańczej.

Niniejsza dysertacja próbuje wskazać niedocenione do tej pory wartości liryki powstania listopadowego oraz przywrócić jej należne miejsce w dziejach literatury polskiej. Uświadamia, że utwory powstańcze stanowią osobny, niepowtarzalny obszar liryki polskiej, traktowany dotychczas jako zjawisko marginalne. Jest propozycją nowej systematyzacji i klasyfikacji wspomnianej liryki w świetle jej wielopostaciowych związków z tradycją akademicką. Kultura akademicka stanowi pożyteczne narzędzie do odczytania poezji powstania listopadowego jako całości wewnętrznie zróżnicowanej, do której dotychczas brakowało przekonującego klucza interpretacyjnego.

